

Hradec Králové – raně středověké centrum východních Čech

RADEK BLÁHA – JIŘÍ SIGL

V roce 2005 uplynulo 10 let od vydání publikace M. Richtera a V. Vokolka „Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města“, která shrnula výsledky předchozího bádání a na základě souborého rozsáhlého výzkumu vytvořila moderní pohled na nejstarší historii Hradce Králové, především však na období 10.–13. století. Dnes po deseti letech se můžeme pokusit o další bilanci našeho poznání vzniku a vývoje dnešního města. Monografie Miroslava Richtera a Víta Vokolka, spojující analytické rozbory se syntetickým pohledem, nám bude spolehlivou základnou, se kterou se pokusíme porovnat poznatky nejnovějších archeologických výzkumů a archeologického bádání obecně v Hradci Králové.

Je zřejmé, že při genezi a proměnách osídlení Hradce a jeho nejbližšího okolí hrály určující roli vlivy přírodních podmínek. Vlastní hradiště se současným jádrem města se rozkládá na druhohorním (dnes) plochém slínovcovém návrší (n. m. v. 239–245 m), vymodelovaném během čtvrtohor činností řek Labe a Orlice. Pod tímto návrším vytvořily Labe a Orlice spleť ramen s četnými ostrovy a vyvýšenými místy (zbytky starších teras). Především na západ, respektive severozápad, a také na východ (severovýchod) terén postupně stoupá. Právě na vyvýšených místech mezi rameny Labe a Orlice a na okraji nejnižších říčních teras se již od pravěku rozkládalo osídlení. Hradecká raně a vrcholně středověká sídelní aglomerace se tak členila do několika okrsků, jejichž dislokaci podmiňoval hlavně přírodní reliéf terénu a vodní toky.

Samotné slínovcové návrší, s původním slovanským hradiskem, později středověkým městem a nyní městskou památkovou rezervací nebylo, jak je tomu dnes, celistvou plochou, ale členilo se zřejmě na několik částí, dělených roklemi a stržemi (Richter-Vokolek 1995, 85–88). Dodnes je nevyřešená problematika tzv. příčného příkopu, který byl údajně zjištěn v 17. století při stavbě kostela Nanebevzetí P. Marie a táhl se severním směrem k dnešnímu Klicperovu divadlu. Geologicko-archeologická sondáž M. Richtera a V. Vokolka v 60. letech 20. století jeho existenci v prostoru ulic Tomkovy, Úzké a Klicperovy nepotvrdila (Tamtéž). Naproti tomu archeologický výzkum prováděný v roce 2001 v areálu bývalé věznice v Dlouhé ulici odhalil východní hranu strže, táhnoucí se dále v jihozápadním směru. Uvedená terénní deprese byla vyplněna někdy během 13. a 14. století, neznáme ovšem její celkový rozsah (Bláha 2002, 190). Rozhodně však zatím nelze potvrdit hypotézy starší hradecké historiografie, že v době hradištní a počátcích vrcholného středověku byla využita a opevněna pouze západní část hradeckého návrší, neboť tomu odporuje dosud známý katastr archeologických nálezů. Archeologické nálezy z výzkumů 60. a 70. i 90. let 20. století vypovídají o tom, že již minimálně od střední doby hradištní bylo návrší osídleno a velice pravděpodobně i opevněno celé.

Hradec Králové je lokalitou, kde je možno, odhlédneme-li od pravěkého vývoje, sledovat sídelní kontinuitu již od starší, respektive střední doby hradištní. V archeologických kontextech však lze zachytit starší sídelní aktivity většinou pouze nepřímo, např. v podobě intruzí keramického materiálu v mladších situacích.

Časně slovanská fáze v Hradci Králové a jeho blízkém okolí nebyla dosud (na rozdíl od sousedních regionů Pardubicka, ale i severněji položeného Jaroměrska) zjištěna (Vokolek 1997, 654–658). Jinak je tomu s nálezy z období starohradištního; keramika tohoto stupně byla nalezena na okraji dnešního města v Plotištích nad Labem, kde se osídlení vázalo na

úrodné labské sprašové pravobřeží, ale také v Třebši (ul. Na Jezírkách) jižně od Hradce, zde navzdory nepříznivým půdním a hydrogeologickým podmínkám (podmáčený písčité terén). Tato lokalita je pravděpodobně nejsevernějším výběžkem sídelní komory, nacházející se jižně od Hradce Králové na obou březích Labe, jak dokládají sídliště zachycená v Opatovicích nad Labem (Sigl 1992) a v Dřítči, okr. Pardubice (Skruzný 1962). Nelze také zcela vyloučit, že již v této době bylo k osídlení využito příznivé polohy hradeckého návrší, nicméně se jedná o ojedinělé zlomky keramiky nalezené v mladších kontextech (dosud nevyhodnocený keramický materiál z výzkumu Klicperova divadla v roce 2000 a nejnověji z výzkumu v areálu bývalého pivovaru v roce 2005).

Střední doba hradištní je v rámci Hradce Králové a jeho okolí doložena nálezy keramiky z prostoru návrší, byť opět většinou v sekundární poloze. Starší výzkumy a náhodná zjištění prokázaly na ostatním území Hradce Králové existenci několika středohradištních plochých kostrových pohřebišť, doložena je také snad jedna mohyla, respektive hrob obložený kameny. Jeho stopy (kamenné obložení a keramický inventář) byly nalezeny ve východní části Kuklen v dnešním areálu podniku ZVÚ (nejnověji k tomuto nálezu Hejhal 2004, 599–603). Pohřebiště s kostrovými hroby byla dále zjištěna ve Svobodných Dvorech, Malšovicích, na Pražském Předměstí ve Voltových koutech a v Kulířově písniku. Některá z těchto pohřebišť pokračují i v následujícím mladohradištním období. Středohradištní sídliště bylo na počátku 20. století narušeno v prostoru nám. 28. října na Pražském Předměstí (ohrada p. Kafky), další nálezy jsou známé z Plotišť, zřejmě i Malšovic, Plačic, Pouchova, Slezského Předměstí, Věkoš atd. (přehled se starší literaturou viz Bláha–Sigl 2005, 19). Rozsah osídlení tak naznačuje určitou centrální funkci Hradce již v tomto období, třebaže jeho příslušnost k tehdejšímu politickým strukturám (slavníkovská doména) je stále předmětem dohadů (nejnověji Musil 2001, zejména s. 30–40, 50–58).

Otázkou zůstává, zda-li byly již ve střední době hradištní na návrší využity relikty staršího valu z období lužické kultury; je to však velmi pravděpodobné. Existenci dřevohlinité hradby s opukovou plentou (zřejmě o dvou chronologických fázích) máme archeologicky zcela jistě doloženu v období mladohradištním, jak ukázaly sondy 60. a 70. let 20. století za čp. 2 na Malém náměstí, a také v čp. 45 v ulici Karla Tomana (Richter–Vokolek 1995, 16–19, 20–22). Nověji se podařilo části valového opevnění prozkoumat i v Rokitanského ulici a na Kavčím plácku za Malým náměstím (Bláha 2004, 176–181). Zajímavým nálezem je část (snad) dřevěné cesty–chodníku podél hrany návrší, zjištěná v roce 2000 v suterénu dnešního Klicperova divadla (Bláha 2003a, 78, č. 318).

Zvláštní kapitolu hradeckých dějin již od mladší doby hradištní představuje bývalý královský hrad v severozápadním cípu hradeckého návrší (dnešní ulice Na Hradě, Zieglerova a západní část Dlouhé ulice). Archeologický výzkum jižně od čp. 680, prováděný na počátku 70. let prokázal, že již od 11.–12. století, zde dochází k vydělení zvláštního opevněného okrsku – akropole, samostatně opevněné valem (Richter–Vokolek 1995, 90, 109). Toto vyčlenění souviselo s postavením hradeckého hradiska jako předpokládaného správního centra severovýchodních Čech, s čímž také koresponduje skutečnost, že od závěru 11. století se Hradec objevuje v písemných pramenech (první zmínka se nalézá v tzv. zakládací listině opatovického kláštera hlásící se k roku 1073, ve skutečnosti z poloviny 12. století [např. Nohejlová 1925, 76–79], jistý doklad je k roku 1091, během 12. století se písemné zprávy zmnožují [souborně Sláma 1986, 70]).

Ve východní části této akropole (dnes areál Městské hudební síně a bývalé vojenské nemocnice) se předpokládá existence kostela sv. Jana Křtitele, považovaného za původní hradecký kostel (jiný názor na původní patrocínium má P. Bělina [1983, 321 a 330, pozn. 25]). Lokalizace sv. Jana Křtitele, který se stal součástí pozdějšího minoritského kláštera (zničeného kolem roku 1420), se vyvozuje z místní tradice, písemných zmínek a pozorování ze 17. a 18. století. Tyto zprávy zachytili především první dějepisci města K.J. Bienenberg a P. Švenda, jejich údaje pak přejímali a přejímají další badatelé. Přítomnost románské stavby v této části hradeckého návrší naznačují i některé hmotné doklady. Z nich je nejdůležitější nález dlaždice

tzv. vyšehradského typu s motivem lva, který byl získán z druhotně uložených kontextů na dvorku čp. 144 jižně od předpokládaného areálu minoritského kláštera. Výše uvedené umístění minoritského kláštera s kostelem sv. Jana Křtitele však není nezpochybnitelné. Postrádáme zde nálezy hrobů, které bychom u kostela raně středověkého původu (později minoritského) očekávali. Na druhé straně je možné poukázat na možnost zničení hřbitova pohusitskou zástavbou na klášterišti (souhrnně celou problematiku shrnují Richter–Vokolek 1995, 111–113). Celý prostor byl také velmi porušen stavbou vojenské nemocnice na konci 18. století. Její areál je částečně nepřístupný dodnes a přes různé prováděné zemní zásahy a přestavby zde v moderní době nebyl realizován žádný archeologický výzkum.

Naopak množství kostrových hrobů (jejich stáří je ovšem diskutabilní – viz Richter–Vokolek 1995, 90) bylo zaznamenáno v prostoru západní části akropole, pod dnešním areálem čp. 230 a 680 i dále směrem do ulice V Kopečku, a to opakovaně již od 50. let 19. století. Naposledy při archeologickém výzkumu v rámci rekonstrukce bývalé solnice čp. 680 v roce 2001 a 2002 se podařilo registrovat více než 2 m vysoké vrstvy stavebního rumu z období raného novověku včetně druhotně uložených zlomků keramiky od 13. století, a také lidských kostí (Bláha 2003b, 78, č. 337).

Zmiňujeme-li se o nejstarším hradeckém kostele, nelze opominout problematiku údajně románského stáří kaple/kostela sv. Klimenta. Počátky této dodnes tradované představy leží v Kronice české V. Hájka z Libočan, jenž zaměnil Levý Hradec s kostelem sv. Klimenta, založeným knížetem Bořivojem, s Hradcem Králové. Hájek označil kapli, která leží v těsném severním sousedství chrámu sv. Ducha a v současnosti je začleněna do renesanční městské zvonice Bílé věže, za nejstarší křesťanský kostel v Čechách a založil tak historickou tradici, jež vyvrcholila stavbou dnešní barokní kaple v letech 1714–1717 a jejím zasvěcením sv. Klimentovi. Názor o starobylosti kaple sv. Klimenta se objevuje v historické i vlastivědné literatuře víceméně dodnes. Přitom písemné prameny připomínají její existenci prokazatelně poprvé až k roku 1514, bez udání zasvěcení (je zmiňována jako kaple „stará“ či „solní“). Románské počátky kaple se neúspěšně pokusil prokázat archeologickým odkryvem L. Domečka roku 1926. Třebaže připustíme, že původní stavba mohla být zcela rozebrána, závažející je absence hrobů, jež by bylo možno připsat období raného středověku. Dodnes zachované části původní kaple v přízemí Bílé věže (cihlový portál) nelze datovat před 14. století (souhrnně Hrubý 2002, zejména s. 128–136). I terénní pozorování 60.–80. let 20. století, stejně jako zcela nedávné sledování inženýrských sítí naznačují, že pod hroby mezi chrámem sv. Ducha a kaplí sv. Klimenta se nachází sídlištní souvrství s keramikou střední doby hradištní až 13. století, bez dokladů funerálních aktivit datovatelných před vrcholný středověk (souhrnně problematice viz Richter–Vokolek 1995, 115–118).

Předpokládanému významu hradeckého hradiska od mladší doby hradištní ovšem zcela kvantitativně neodpovídá známý katastr takto datovaných sídlištních a hrobových archeologických nálezů. V prostoru celého návrší se četné zlomky mladohradištní keramiky objevují v mladších horizontech, zejména 13. století. V prostoru podhradí do počátku sledovaného období ze střední doby hradištní pokračují některá pohřebiště (Pražské Předměstí – Voltovy kouty), či jsou doložena četná nová (např. blok domů při křižovatce ulic ČSA a Buzulucké u bývalé synagogy [Státní vědecká knihovna] a prostor východní části Ulrichova nám. na místě Pražské flošny). Částečná absence pohřebišť může vyplývat jednak ze skutečnosti, že v této době se obecně vytrácí zvyk ukládání keramických, popř. jiných milodarů do hrobů, jednak ze stavu poznání a dochování těchto nalezišť. Původní, v pozdější době zničená pohřebiště mohou indikovat např. nálezy záušnic, či zprávy o objevech kostrových hrobů bez dalších milodarů, tak, jak je uvádějí prameny 2. poloviny 19. a první poloviny 20. století. Četné nálezy hrobů pocházejí z místa dnešní křižovatky třídy Karla IV. a Střelecké ulice, z Tylova nábřeží a jihovýchodní části třídy Karla IV. V těchto případech však nelze na základě kusých informací určit stáří těchto hrobů; velká část z nich souvisí velice pravděpodobně až s vrcholně středověkým a raně novověkým osídlením. Někdy však můžeme soudit na raně

středověký původ nálezů, a to na základě objevů jednotlivých záušnic či celých souborů (např. oblast tzv. Pětidomí ve východní části třídy Karla IV.) v blízkosti hrobů. Je však nutno mít na paměti, že záušnice se běžně nacházejí i v čistě sídlištních souborech (v Hradci Králové a okolí i v souborech 13. století). Nelze také přehlédnout, že se velká část předpokládaných hradeckých mladohradištních pohřebišť nachází poblíž míst později doložených či předpokládaných kostelů (viz dále; souhrnně Bláha–Sigl 2005, 25).

Nálezy, opět většinou keramické, nám indikují existenci sídlišť, např. v Kuklenách, na Pražském Předměstí, v Plačicích, a především v Plotištích nad Labem. Stopy sídlišť se také dochovaly na podnoží hradeckého návrší, např. na Tylově nábřeží. V některých případech se však může jednat o sekundárně přemístěný archeologický materiál (tamtéž, 19–21). Do období 11. století spadají také tři doložené depoty stříbrných mincí: první, který zřejmě souvisí s politickou nestabilitou českého státu na počátku 11. století, pochází z ulice Veverkovy v jižní části Pražského Předměstí (uložen okolo r. 1015), druhý z prostoru mezi dnešním Gočárovým okruhem a nádražím ČD (u tzv. staré Bláhovky; okolo r. 1086), třetí bez bližšího určení z okolí města, ale zřejmě nedaleko od druhého ze jmenovaných depotů (z pol. 11. stol.; Cach 1982, 12–13; Nohejlová–Prátová 1956, 19, 26; Richter–Vokolek 1995, 132). Kontakty Hradce se sousedními regiony, především slezským prostředím naznačují např. zlomky nádob s válcovitým hrdlem; na styky s územím středočeským ukazují nálezy kalichovitých okrajů (Frolík–Sigl 1998, 431).

Ve dvacátých letech 13. století vzniká na předhradí akropole na hradeckém návrší vrcholně středověké město, poprvé písemně doložené k roku 1225. Archeologicky můžeme počátky města zachytit v prostoru Velkého náměstí, kde sledujeme vrstvy štětu jako počátky úpravy veřejných prostranství (např. Kalferst 1995; Sigl 1999; Sigl–Vokolek 1992; souhrnně s literaturou Bláha–Sigl 2004, 162). Na městištích pak registrujeme mocná sídlištní souvrství s množstvím keramiky 13. století a od druhé poloviny 13. věku také první jímký a dřevěnou měšťanskou zástavbu; tyto stavby již většinou respektují dnešní parcelní hranice (Richter–Vokolek 1995, 122–123).

Od sklonku 12. a v průběhu 13. století se na ostrovech a vyvýšených místech nad Labem a Orlicí vytváří plošně rozsáhlá sídelní podhradní aglomerace, opírající se o kastelánský knížecí hrad na návrší. Aglomerace se rozkládala především na severozápad a severovýchod od centrálního návrší a ve 12. a 13. století plnila ekonomické funkce raně městského sídliště, které vyrůstalo z domácího vývoje před vysazením města ve 20. letech 13. století, a stala se základem vrcholně středověkých předměstí (souhrnně Richter–Vokolek 1995, 127–136). Jednotlivá sídliště jsou archeologicky spolehlivě doložena na několika místech v prostoru Pražského Předměstí. Za všechny je třeba zmínit sídliště na místě dnešní České národní banky v Hořické ulici, zkoumané v roce 1994 (Sigl–Vokolek 1994). Řada ojedinělých, většinou keramických nálezů pak pochází z dalších míst Pražského Předměstí a byly získány při rozsáhlé výstavbě v letech 1910–1930. Další osídlení 13. století bylo zjištěno již na přelomu 19.–20. století v Kuklenách a na několika místech v Plotištích nad Labem; částečně prozkoumáno pak bylo v 70. letech 20. stol. sídliště na návrší nad potokem Melouňkou jihozápadně od kostela v Plotištích. Lze zmínit i další nálezy z okrajových částí dnešního Hradce, např. v Třebši (poloha Na Pískách) či ve Svobodných Dvorech (souhrnně s literaturou Bláha–Sigl 2005, 23).

V některých areálech hradecké aglomerace byly nejpozději na přelomu 12. a 13. století postaveny kostely (někdy na místech starších pohřebišť či nálezů záušnic – viz výše), po lokaci města potom též tři kláštery. Jejich likvidace v období husitské revoluce a přestavbou pevnosti po polovině 18. století nám znemožňuje zjistit alespoň přibližnou chronologii jejich výstavby a datování, ale také v mnoha případech jejich polohu (rekonstrukční mapa města a předměstí s kostely viz Richter–Semotanová 1998, mapa č. 21). Zde se musíme spoléhat na dochované veduty, nejstarší mapové plány, písemné zmínky (byť většinou pozdní) a nečetné archeologické nálezy. Z nich je třeba zmínit např. pískovcové architektonické stavební články (nejstarší z první poloviny 13. století), nejnověji nalázané např. v základech dolní

městské hrady z 15.–16. století, které zřejmě pocházejí ze sakrálních staveb na předměstích, zničených v průběhu husitské revoluce.

Podle dosavadních předběžných poznatků lze sledovat změny osídlené plochy hradecké aglomerace v podhradí před vznikem města a v počátečních fázích jeho existence ve 13. století, kdy se původní podhradí změnilo na vrcholně středověká předměstí. Právě do této doby lze klást sídliště zkoumaná v Plotištích nad Labem, západně od kostela a na Pražském Předměstí na staveništi České národní banky. Důležitým zjištěním z výzkumu v Plotištích je několik sídlištních objektů souvisejících se zpracováním železa či jiných kovů. Obdobné stopy po řemeslnické činnosti (pece) byly nalezeny při výzkumu prostoru dnešní České národní banky v Hořické ulici. Mimo těchto terénních dokladů je třeba zmínit nálezy tyglíků, např. v Plotištích, Kuklenách a na Pražském Předměstí. Souvisí to zřejmě se skutečností, že v počátcích města Hradce se obyvatelé okolních osad vedle zemědělství poměrně intenzivně zabývali i řemeslnickou činností.

Proces strukturální přeměny osídlení v zázemí bývalého hradiska, vyvrcholil na přelomu 13. a 14. století, a to i z hlediska právního. Roku 1297 bylo toto území, dosud převážně v přímém zeměpanském majetku, listinou krále Václava II. připojeno k městu (souhrnně se základní literaturou viz Bláha–Sigl 2004, 163–164).

V úvodu jsme připomněli deset let od vydání základní monografie o počátcích Hradce Králové z pera M. Richtera a V. Vokolka. Desetiletí není z hlediska bádání dlouhé období, přesto je možné již na tomto místě provést určitou inventuru změn, souvisejících se změnou společensko-ekonomického prostředí, které již v tomto poměrně krátkém časovém úseku nastaly. Zaměříme se na několik oblastí, o nichž považujeme za nutné referovat. Na prvním místě je to zejména intenzivní záchranný výzkum, který probíhá jak v areálu hradiště a pozdějšího jádra středověkého města, dnes městské památkové rezervace, tak na předhradí (podhradí) – pozdějších středověkých a moderních předměstí. Na druhém místě je v posledním desetiletí kladen větší důraz na využití starších údajů z regionální literatury, místního tisku a dalších zdrojů informací a to zejména v souvislosti na přesnější lokalizaci starých nálezů. To je dáno především snadnější dostupností těchto pramenů např. v digitální podobě. V současné době je rovněž řešen projekt financovaný Grantovou agenturou České republiky věnovaný problematice, sídlištní aglomerace, předhradí/podhradí a předměstí jejímiž řešiteli jsou autoři tohoto příspěvku a M. Richter. Dále se chceme zmínit alespoň ve stručném přehledu o přínosu dalších disciplín k dějinám Hradce v posledním desetiletí. Doufáme, že již z naznačeného shrnutí vyplynou okruhy problémů, kterými je nezbytné se dále zabývat ve výzkumu Hradce Králové raného a vrcholného středověku, ale i dalších období.

Zhruba v posledních deseti letech probíhají především na území městské památkové rezervace intenzivní výzkumy, které byly vyvolány stavebním boorem. Zvýšený stavební ruch souvisí s celkovou rekonstrukcí historického jádra města, které na počátku 90. let bylo ve velmi špatném stavu. V první fázi se jednalo o budování nových veřejných sítí – telefonních kabelů, plynofikace, kanalizace či jejich rekonstrukce. Druhá fáze je charakterizována přestavbami především jednotlivých soukromých restituovaných objektů, včetně rozsáhlejších zemních prací. Třetí zaznamenanou fází jsou rozsáhlé investiční záměry soukromé či veřejné povahy, při nichž byly v některých případech zachovány pouze obvodové zdi a ve velkém likvidovány archeologické situace; jako příklad poslouží v současné době realizovaná přestavba areálu bývalého pivovaru v centru regionální vlády či další záměry stavby podzemních garáží popř. novostaveb v prolukách. V současné době se ne náhodou většina stavebních aktivit soustřeďuje na okraj hradeckého návrší, což znamená bezprostřední ohrožení především pravých a časné středověkých archeologických situací souvisejících s valovým opevněním. Vzhledem k tomu, že z investorského hlediska se jedná o velmi lukrativní polohy, pod záminkou oživení městské památkové rezervace hrozí těmto částem historického podloží faktická likvidace. Výše uvedené schéma do určité míry platí i pro další části města mimo historické jádro (např. Pražské Předměstí).

Z hlediska období raného středověku lze z poslední doby zmínit alespoň realizované archeologické výzkumy na staveništi hotelu v čp. 116–118 na Malém náměstí v roce 1999 (sídlíštní situace mmj. mladší doby hradištní; Ježek 2003, 77, č. 315; v Klicperové divadle v roce 2000 (souvrství snad střední až mladší doby hradištní včetně dřevěné konstrukce cesty [?]; Bláha 2003b, 78, č. 318), při stavbě rektorátu v čp. 62, na Kavčím plácku (relikty valového opevnění; Bláha 2004, 176–185) a další. Tyto výzkumy teprve čekají na souborné vyhodnocení.

Místa archeologických výzkumů, které musí být realizovány, nejsou vybírána archeology, ale jsou určena projektanty, kteří plní často nepřiměřené požadavky některých investorů. Při těchto výzkumech nejsou lecky rozhodujícím problémem finance, ale časové termíny na jejich provedení. Proto jsou archeologické práce prováděny ve velmi často náročných termínech a v obdobích, které nejsou pro klimatické podmínky nejpříznivější. Příkladem může být nedávno proběhlý archeologický výzkum v areálu bývalé krajské věznice, která prochází rekonstrukcí, včetně vestavby podzemních garáží. Vzhledem k tomu, že celá budova byla ve staticky havarijním stavu, tlačil investor na co nejrychlejší provedení záchranného výzkumu právě v archeologicky nejceněnějších spodních partiích se situacemi 13. století a staršími.

Je pak spíše výjimkou, kdy se archeologům podaří finančními a časovými kalkulacemi odradit některé investory od realizace zamýšlené stavby. Zde můžeme jmenovat např. firmu Marius Pedersen, hospodařícími s odpady, která chtěla vybudovat v nevýhodnější části středověkého města své rezidenční sídlo. Archeologická sondáž zde prokázala rozsáhlé dochované partie pravěkého a raně středověkého valového opevnění a tím i značnou časovou a finanční náročnost případného archeologického výzkumu. Zamezit investorskému záměru se již nepodařilo na opačné straně hradeckého návrší, kde vznikne sídlo Krajského úřadu. Tady se alespoň archeologové v součinnosti s památkáři snaží zachovat část nejdůležitějších archeologických situací v jakémsi „kontejneru“ pro budoucnost. Přesto si myslíme, že právě tato cesta zachování původních neporušených situací je perspektivní, i když velmi obtížná. V tomto konkrétním případě i tím, že Krajský úřad je zřizovatelem naší domovské instituce.

Již z tohoto krátkého přehledu vidíme podstatný rozdíl při provádění výzkumu v současnosti a nedávné minulosti, kdy byla kritéria výběru místa výzkumu naprosto odlišná. Podstatná část výzkumů prováděných v 70. letech minulého století v Hradci Králové neměla charakter záchranného výzkumu, ale jednalo se o výzkumy systematické. Jejich poloha byla určována na základě požadavků archeologů, kteří se museli samozřejmě přizpůsobit provozu živého organismu města. Umístění výzkumu bylo především determinováno problematikou, která měla být výzkumem řešena. To v případě archeologického výzkumu v Hradci Králové bylo umožněno provedením dokumentace geologických šachtic vykopaných z zdokumentovaných pro potřeby statického zabezpečení stavebních objektů. V každém případě nebyl v tomto období tak velký tlak na termín ukončení terénních prací, jak jej známe všichni v současné době. Rozhodující byly zejména časové možnosti vedoucího archeologického výzkumu a to, aby výzkum proběhl za pokud možno příznivých klimatických podmínek. Když srovnáváme současný stav s minulostí, tak musíme upozornit na obrovský rozdíl, který existoval v majetkové právní situaci, jež si mladší generace archeologů již nemusí ani uvědomovat. Téměř všechny domy a k nim přilehlé parcely vlastnil, případně spravoval v Hradci Králové Bytový podnik, což ulehčovalo výběr místa výzkumu, na druhou stranu tomu odpovídal stav domů i jejich nezastavěných parcel. Tento stav vyvolal po provedení restitucí ve změněných společenských podmínkách v 90. letech minulého století značné nároky na stavební úpravy a s tím spojené zásahy do archeologických terénů, jak o tom byla zmínka výše.

V posledním období byla věnována značná pozornost inventarizaci archeologických nálezů na správním území města Hradec Králové, mimo jiné pro potřeby místních správních úřadů. Byla vytvořena databáze a existuje její mapová příloha, která zřehledňuje současný stav a stává se východiskem pro další upřesňování (Bláha–Benešová–Kalferst 2004).

U lokalizace starších nálezů se v současné době využívá jak starší a novější regionální

literatury, průběžně excerptované. Část místního tisku z období konce 19. a první poloviny 20. století je např. dostupná v elektronické podobě, což usnadňuje přístup i zpracování. Díky technice scanování i kvalitního barevného tisku a kopírování se otevřela možnost studia map i plánů 18. až 20. století, předtím prakticky nedostupných (nověji publikované staré plány a mapy Hradce Králové viz především Richter–Vokolek 1995, např. s. 88, 91, 93; Richter–Semotanová 1998).

V uplynulých deseti letech nové poznatky o vzniku a vývoji Hradce Králové přinesly i další disciplíny spolupracující s archeologií. Těsně za časové hranice tématu našeho příspěvku náleží depot pražských grošů nalezený roku 1991 v Tomkově ulici, čp. 178, zpracovaný a publikovaný D. Vorlovou (Vorlová 2002). Nález samotný i způsob jeho uložení vypovídá o struktuře zástavby středověkého Hradce po prvním století existence města. V brzké době má být zpracován další důležitý hradecký mincovní depot, a to denárový nález z Veverkovy ulice, který sestává z mincí přelomu 10. a 11. století. Z dějin staveb se alespoň částečně našeho tématu týká zpracování vzniku a vývoje nejvýznamnějších hradeckých staveb církevních – chrámu sv. Ducha a kaple sv. Klimenta v reprezentativní publikaci V. Hrubého. Na závěr co do pořadí, ale nikoliv významově, zmiňme dosud nezcela doceněné celkové čtyřdílné zpracování dějin Hradce Králové z pera J. Mikulky (Mikulka 1994, 1995, 1996, 1997). Třebaže na některé otázky především z nejstarších dějin města, dobu hradištní a počátky a vrcholného středověku z toho nevyjímaje, se lze dívat i jinak, než jak činí autor, jedná se o monumentální dílo, které je cenné především obrovským množstvím údajů z původních pramenů i převzatých z těžko dostupné literatury. Je velikou škodou, že práce zatím zůstala torsem bez rejstříků a především přehledu použité literatury a pramenů.

Jaké jsou úkoly dalšího bádání nad počátky Hradce Králové?

Prvořadým úkolem je zpracování archeologických výzkumů, provedených v době od vydání monografie M. Richtera a V. Vokolka. Lze předpokládat, že při tomto zpracování bude zjištěna řada nových skutečností a z nich vyplývajících otázek a podnětů pro další výzkum. Vzhledem k optimálním podmínkám v areálu středověkého města máme k dispozici velké množství organického materiálu a vzorků, které je nezbytné podrobit různým analýzám. Z hlediska upřesnění chronologie nálezů představuje dosud nevyužitou možnost datování zachovaných dřevěných konstrukcí, a to již od mladší doby hradištní a zejména po celé 13.–15. století pomocí metody dendrochronologie. Na základě analogii z jiných obdobných lokalit je možné předpokládat v archeobotanickém materiálu pravděpodobnou přítomnost několika desítek až stovek taxonů různých typů rostlin, mezi nimiž budou i rostliny kulturní. Těmito přírodovědeckými metodami se naváže na výsledky starších analýz např. antropologického a osteologického materiálu. Je tedy zřejmé, že i výzkum Hradce Králové vyžaduje širší a hlubší uplatnění výše popisovaných metod. K posunu v rámci poznání přírodního prostředí došlo v jednom směru již v současné době, a to díky spolupráci s geology při představebních průzkumech souvisejících s projekty staveb. Týká se to hlavně poznání původního reliéfu krajiny a proměn vodního režimu. V dalším období je třeba tuto spolupráci prohloubit a pokusit se vytvořit celkový plán Hradce Králové a okolí s vyznačením archeologických lokalit a jejich vazeb na přírodní prostředí. Další úkoly vyplývají z terénní činnosti naší instituce, a jedná se především o plánované rozsáhlé investorské výzkumy na připravovaných stavbách v Hradci Králové a jeho nejbližším okolí. Lze zmínit stavbu dálnice D11 a s ní souvisejících stavebních akcí, dále např. výstavby autobusového nádraží a zdravotní pojišťovny na Pražském Předměstí v sousedství České národní banky či předlažby Velkého a Malého náměstí v historickém jádru města. V současné době jsou v různé úrovni přípravy i další projekty, které budou vyžadovat provedení archeologického výzkumu.

Jedním z hlavních úkolů je dokončení grantového projektu „Sídelní aglomerace Hradce Králové od počátku slovanského osídlení do doby předhusitské“, jehož předpokládané ukončení je roku 2006. Řešiteli jsou autoři tohoto příspěvku, hlavní podíl na zodpovězení některých otázek spočívá zejména na M. Richterovi.

Přínosem minulých deseti let byla realizace plošně rozsáhlých archeologických výzkumů,

jejichž výsledky ve většině případů potvrdily a rozšířily starší pozorování, ale přinesly také nové poznatky. Z hlediska hlavního tématu tohoto příspěvku lze zmínit především sporadické nálezy keramiky, které lze datovat do období starší doby hradištní. Důležité jsou také v současné době provedené odkryvy na okraji návrší, které přinesly další údaje o valovém opevnění slovanského hradiska.

Vkladem posledního období je vytvoření databáze archeologických lokalit na území Statutárního města Hradce Králové. Vedle použití této databáze pro odborné účely je třeba vyzdvihnout její význam pro výkon archeologické památkové péče. Tato databáze obsahuje v současné době více než tisíc položek, z nichž podstatná část se týká doby hradištní a středověku.

Další posun v bádání souvisí se snadnějším přístupem a využitím map a plánů. Velkou pozornost jim ve své práci věnovali i M. Richter a V. Vokolek, avšak v době vzniku jejich práce byla k dispozici pouze část těchto pramenů.

Závěrem lze konstatovat, že v průběhu posledních deseti let bylo z hlediska poznání raně středověkého Hradce vykonáno množství heuristické i analytické práce a nastoleno množství otázek a úkolů pro další výzkum a bádání. Jako nejdůležitější úkoly se jeví zpracování a publikace archeologických výzkumů posledního desetiletí a v neposlední řadě také ochrana dosud nenarušených archeologických terénů především jádru Hradce Králové.

Literatura

- BĚLINA, P., 1983: Místopisný obraz Hradce Králové v době předhusitské, *Historická geografie* 21, 315–332.
- BLÁHA, R., 2002: Záchranný archeologický výzkum na nádvoří čp. 101 až 103 v Hradci Králové (předběžná zpráva), *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 28, 186–196.
- BLÁHA, R., 2003a: Hradec Králové, in: *Výzkumy v Čechách 2000*, 78, č. 318. Praha.
- BLÁHA, R., 2003b: Hradec Králové, in: *Výzkumy v Čechách 2001*, 78, č. 337. Praha.
- BLÁHA, R., 2004: Záchranné archeologické výzkumy na území Městské památkové rezervace Hradec Králové v roce 2003 (Kavčí plácek, Komenského tř., Rokitanského ulice), *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 30, 176–212.
- BLÁHA, R.–BENEŠOVÁ, J.–KALFERST, J., 2004: Databáze archeologických lokalit na správním území města Hradce Králové, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 30, 48–56.
- BLÁHA, R.–SIGL, J., 2004: Opevnění a problematika vymezení hranic města na příkladu Hradce Králové, *Archaeologia historica* 29, 161–166.
- BLÁHA, R.–SIGL, J., 2005: Změny osídlení v okolí Hradce Králové v době hradištní, in: *Archeologie doby hradištní v Čechách*, 7–28. Plzeň.
- CACH, F., 1982: Nejstarší české mince IV. (dodatky). Praha.
- FROLÍK, J.–SIGL, J., 1998: Poznámky k importům v Chrudimí a Hradci Králové, *Archaeologia historica* 23, 429–434.
- HEJHAL, P., 2004: Raně středověký hrob s kamenným obložením z Hradce Králové – Kuklen?, *Archeologie ve středních Čechách* 8, 599–603.
- HRUBÝ, V., 2002: Katedrála sv. Ducha, Kaple sv. Klimenta. Biskupská rezidence. Hradec Králové.
- JEŽEK, M., 2003: Hradec Králové, in: *Výzkumy v Čechách 2000*, 77, č. 315. Praha.
- KALFERST, J., 1995: Zpráva o záchranném výzkumu na rekonstrukci transformiční stanice 5/04 kV č. 5 na Velkém náměstí v Hradci Králové, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 22, 41–49.
- MIKULKA, J., 1994: Dějiny Hradce Králové II./2. Hradec Králové.
- MIKULKA, J., 1995: Dějiny Hradce Králové II./2. Hradec Králové.
- MIKULKA, J., 1996: Dějiny Hradce Králové I./1. Hradec Králové.
- MIKULKA, J., 1997: Dějiny Hradce Králové I./2. Hradec Králové.
- MUSIL, F., 2001: Zamyšlení nad dějinami východních Čech od počátků slovanského osídlení do konce 10. století, *Východočeské listy historické* 17–18, 21–60.
- NOHEJLOVÁ, E., 1925: Příběhy kláštera opatovického. Praha.
- NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E. (red.), 1956: Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II, Praha.
- RICHTER, M.–SEMOTANOVÁ, E., 1998: Historický atlas měst České republiky, svazek č. 5 – Hradec Králové. Praha.
- RICHTER, M.–VOKOLEK, V., 1995: Hradec Králové, slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové–Praha.
- SIGL, J., 1992: K osídlení nejbližšího zázemí kláštera v Opatovicích nad Labem ve světle nových archeologických průzkumů, *Východočeský sborník historický* 2, 33–44.

- SIGL, J., 1999: Změna struktury městské zástavby na Malém náměstí v Hradci Králové, *Archaeologia historica* 24, 161–168.
- SIGL, J.-VOKOLEK, V., 1992: Výzkum Velkého náměstí v Hradci Králové, *Archaeologia historica* 17, 83–90.
- SIGL, J.-VOKOLEK, V., 1994: Výzkum středověkého sídliště na stavbě České národní banky v Hradci Králové, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 20, 86–95.
- SKRUŽNÝ, L., 1962: Výsledky archeologického výzkumu na slovanském sídlišti v Dřítči v r. 1960, *Práce muzea v Hradci Králové a Pardubicích* IV, B, 125–138.
- SLÁMA, J., 1986: Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praha.
- VOKOLEK, V., 1997: Nálezy časně slovanské keramiky ve východních Čechách, in: *Život v archeologii středověku*, 654–658. Praha.
- VORLOVÁ, D., 2002: Hromadný nález pražských grošů z Hradce Králové. Hradec Králové.

Zusammenfassung

Hradec Králové (Königgrätz) – frühmittelalterliches Zentrum Ostböhmens

M. Richter und V. Vokolek sind Verfasser der Publikation „Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města“ (Hradec Králové. Slawischer Burgwall und Anfänge der mittelalterlichen Stadt), die schon vor 10 Jahren erschienen ist. Diese Publikation hat die Ergebnisse der früheren Forschung zusammengefasst und aufgrund der neuen, besonders archäologischen Grabungen haben die Verfasser ein neues Licht in die Stadtgeschichte geworfen. Das betrifft besonders der alten Geschichte der Stadt und vor allem der Zeitperiode des 10. bis 13. Jh. Dieser Beitrag beschäftigt sich mit den neuen Erkenntnissen der archäologischen Forschung in den letzten 10 Jahren.

Als wichtiges Ergebnis der vergangenen 10 Jahre waren großflächige archäologische Grabungen, die einerseits die älteren Ergebnisse bestätigt haben, andererseits haben auch neue Erkenntnisse gebracht. Vor allem ist es gelungen neue Angaben zur Befestigung der Anhöhe in Hradec Králové zu gewinnen. Es hat sich gezeigt, daß die Anfänge der Befestigung in die jüngere, beziehungsweise noch in die mittlere Burgwallzeit reichen. Man kann auch Funde der altburgwallzeitlichen Keramik in den jüngeren Phasen noch zu erwähnen.

Als weiterer Beitrag der letzten Zeit kann man die Bildung der Databasis der archäologischen Lokalitäten auf dem Gebiet der Stadt Hradec Králové zu bezeichnen. Diese Databasis beinhaltet zu dieser Zeit mehr als 1 000 Belege überwiegend aus der Burgwallzeit und dem Mittelalter. Wichtige Rolle spielt sie im Fall der archäologischen Denkmalpflege.

In der Forschung über die Stadtgeschichte stellen besonders wichtige Quelle die alten Stadtkarten und Pläne dar. Die Verfasser der Publikation „Hradec Králové“ hatten vor 10 Jahren nur einen kleinen Teil dieser Quelle zur Verfügung.

Für die Zukunft bleibt als wichtigste Aufgabe die Veröffentlichung der archäologischen Forschung, die man in den letzten 10 Jahren realisiert hat. Zu dieser Aufgabe kommt noch Schutz der bisher intakten archäologischen Lokalitäten im Kern der Stadt Hradec Králové.

